

УДК 343.9.01

*Н. В. Сметаніна*, аспірантка кафедри кримінології і кримінально-виконавчого права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», м. Харків

## ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК УЯВЛЕННЯ ПРО ЗЛОЧИННІСТЬ У РАДЯНСЬКІЙ КРИМІНОЛОГІЇ

*Стаття присвячена дослідженню етапів історичного розвитку уявлення про злочинність у радянській кримінології. Проаналізовано наукові праці, які містять відомості про розвиток поняття злочинності.*

**Ключові слова:** поняття злочинності, історичний розвиток, радянська кримінологія.

Проблема злочинності має бути у центрі уваги правової демократичної держави, адже саме злочинність як складний феномен знецінює життя і безпеку кожної людини, руйнує економічні, соціальні підвалини нашої держави, її інформаційну безпеку, правовий порядок.

У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства та розбудови державності в Україні вивчення феномену злочинності має велике теоретичне та практичне значення, оскільки потребує перегляду саме поняття злочинності (власне розуміння злочинності) і критичного аналізу вже існуючих визначень. Від правильного (адекватного правовій дійсності) розуміння поняття злочинності залежатиме можливість реального обчислення злочинності в країні та розробка ефективних засобів боротьби з цим деструктивним явищем.

Кожний, хто замислювався над явищами соціального життя, повинен був звернути увагу на той факт, що, незважаючи на постійну боротьбу зі злочинністю за допомогою найрізноманітніших покарань, вона не зникає, а навпаки, зростає і приймає нові форми свого існування. За даними оглядів ООН, злочинність у всьому світі тривалий час зростала в середньому до 5 % за рік при щорічному прирості населення на 1–1,2 %<sup>1</sup>. Кожна мисляча людина по-

<sup>1</sup> Сташис В. В. Основні тенденції сучасної злочинності в Україні / В. В. Сташис // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 5. Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. – Х. : Право, 2008. – Підрозд. 1.2. – С. 27–46.

винна поставити собі питання про те, що викликає злочинність, які причини підштовхують людину порушувати встановлений суспільний порядок і чим пояснити факт існування злочинності в правовій державі, незважаючи на постійне застосування покарань.

Проблема злочинності була предметом дослідження багатьох науковців. Значний внесок у розв'язання цієї проблеми у радянській кримінології зробили Г. А. Аванесов, А. І. Алексєєв, М. М. Бабаєв, Ю. Д. Блувштейн, С. Я. Булатов, В. В. Бунак, В. А. Внуків, Г. І. Волков, Л. О. Волошина, М. М. Гернет, О. А. Герцензон, І. М. Даншин, А. Я. Естрін, О. О. Жижилєнко, А. Ф. Зелінський, І. І. Карпець, В. М. Коган, Л. В. Кондратюк, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, І. О. Малиновський, В. Д. Меньшагін, Й. С. Ной, С. С. Овчинський, С. С. Остроумов, А. М. Раппопорт, О. Б. Сахаров, Г. М. Сегал, О. М. Яковлев та ін.

Багатогранність, складна структура злочинності зумовлює значне коло пов'язаних із нею кримінологічних питань. Завдання, яке поставив перед собою автор, полягає в окресленні основних поглядів на проблему злочинності в радянській кримінології та її розв'язанні в межах обсягу даної статті. Не намагаючись довести, що нерідко «нове» в розумінні злочинності — це або добре забуте, або просто невідоме «старє» знання, прагнемо відшукати істинні напрацювання в працях радянських учених. Не копіювати або заперечувати, а обґрунтувати, що від самих витоків уявлення про визначення і розуміння злочинності перебувало в полі протиріч і методологічної підміни вивченням особи злочинця, на межі біологічного і соціологічного напрямів у кримінології. І в результаті вказати, що саме з такими напрацюваннями ми підійшли до формулювання поняття злочинності в українській кримінології.

Основним методом для викладу матеріалу автор обрав історичний метод дослідження, оскільки саме історичний метод передбачає розгляд об'єктивного процесу розвитку об'єкта, реальної його історії з усіма її поворотами, особливостями. Це є певним способом відтворення в мисленні історичного процесу в його хронологічній послідовності та конкретності<sup>1</sup>. Пізнання права передбачає в першу чергу визначення того, як воно виникло в тих або інших умовах історичної епохи, які основні етапи пройшло у своєму розвитку і як

<sup>1</sup> Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – Х. : Право, 2010. – С. 212–213.

змінилося в процесі цього розвитку, чим стало в момент свого дослідження і, нарешті, які тенденції його руху. Поза історичним контекстом, який пов'язує явища і процеси сучасності з тими явищами і процесами, які їм передували, рівно як і з тими, які виникнуть на їх основі в більш або менш віддаленій перспективі, неможливо пізнати саму цю сучасність. Історичний же аналіз спрямований на виявлення специфічних рис і особливостей змін, що відбуваються в праві<sup>1</sup>. Те саме можна сказати і про дослідження проблеми злочинності.

Вивчення феномену злочинності має давню історію, і для багатьох кримінологів проблема вивчення злочинності становила значний інтерес, завжди породжувала яскраві дискусії в науковому світі. Єдиних же підходів до вивчення і розуміння поняття злочинності як не існувало в радянський період, так і не існує в сучасній кримінології. І взагалі до 1969 року<sup>2</sup> в кримінологічній літературі не існувало визначення поняття злочинності, що, можливо, можна пояснити забороною кримінологічних досліджень із середини 30-х років майже на три десятиліття і, як наслідок, відсутністю наукових напрацювань.

Але не слід думати, що ідея вивчення злочинності виникла лише в радянській кримінології. Витоки кримінологічних знань можна знайти і в працях учених царської Росії. І хоча в ті часи ще не існувало кримінології як самостійної науки, проте емпіричні дані, спроби пізнання природи злочинного були. Так, наприклад, першим, хто обгрунтував необхідність всебічного вивчення злочинності, висловив думки про її причини і запропонував програму збирання кримінально-статистичних відомостей, вважають О. М. Радищева, який виклав свої думки у роботі «О законоположении» (1802). А першим емпіричним дослідженням варто визнати роботу академіка К. Германа «Изыскание о числе самоубийств и убийств в России за 1819 и 1820 годы»<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) : науч. изд. / Д. А. Керимов. – 6-е изд. – М. : Изд-во СГУ, 2011. – С. 109–126.

<sup>2</sup> Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 232 с.

<sup>3</sup> Иванов Л. О. Пути и судьбы отечественной криминологии / Л. О. Иванов, Л. В. Ильина. – М. : Наука, 1991. – С. 5–6.

Слід також відзначити роботи Д. А. Дриля «Злочинність і злочинці» (1895) і «Вчення про злочинність і заходи боротьби з нею» (1912). Д. А. Дриль був засновником антропологічного напрямку у вивченні злочинності. З позицій сучасної кримінологічної науки його погляди становлять значний науковий інтерес, оскільки можуть бути використані при аналізі поняття злочинності з позицій категорій активності та людської діяльності, допомагають при аналізі механізму вчинення злочинного діяння. У своїй роботі «Злочинність і злочинці» вчений зосереджує увагу на виникненні нової кримінально-антропологічної школи, бо саме вона робить об'єктом вивчення живого злочинця, залишаючи позаду мертві формули<sup>1</sup>. Автор пропонує явища людської злочинності і причини, які їх породжують, вивчати з позицій антропологічної школи. Зазначає, що злочини — це результати діяльності визначених індивідуумів, а злочинність і божевільні підпорядковані у їх розвитку, мабуть, однаковим суспільним умовам, указує на поняття випадкової злочинності<sup>2</sup>. А у своїй наступній роботі «Вчення про злочинність і заходи боротьби з нею» запропонував універсальну формулу розуміння природи злочинності (не надаючи при цьому визначення поняття злочинності), зазначаючи, що явища людської злочинності тісно пов'язуються і сплітаються з явищами загальнолюдської психіки, з явищами моральності (і притому моральності не тільки самого порушника закону, але і всього суспільства), з явищами економічними і взагалі зі всіма явищами індивідуального і суспільного життя<sup>3</sup>. Однодумець Д. А. Дриля В. М. Бехтерев запропонував об'єктивно-психологічний метод для вивчення злочинності<sup>4</sup>.

Розробленою і зрозумілою є класифікація факторів злочинності, яка представлена в роботі М. М. Гернета «Суспільні причини злочинності» (1906). Автор поділяв усі фактори або причини злочинів на індивідуальні (антропологічні), фізичні і соціальні, розглядаючи тим самим причини злочинності як соціального явища.

---

<sup>1</sup> Дриль Д. А. Преступность и преступники. Учение о преступности и мерах борьбы с нею / Д. А. Дриль ; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М, 2010. – С. 3. – (Библиотека криминолога).

<sup>2</sup> Там само. – С. 9, 25–45, 93–116.

<sup>3</sup> Там само. – С. 185.

<sup>4</sup> Там само. – С. 686–730.

У радянській кримінології необхідно виокремити три умовних періоди у вивченні проблеми злочинності, що дозволить прослідкувати хронологічний порядок розвитку уявлень про це явище: I період — 1921–1926 роки; II період — 1926–1930 роки; III період — 1966–1990-ті роки. З 1929 року і до 1934 року відбувався спад у вивченні злочинності, а з 1934 року і до 1943 року питання вивчення злочинності не досліджувалися. Лише в 1944 році проблема злочинності на нетривалий період знову була предметом кримінологічних пошуків на нараді по вивченню злочинності Всесоюзного інституту юридичних наук НКЮ СРСР. У 1944 році на нараді були заслухані і обговорені доповіді О. А. Герцензона «Завдання і організаційні форми вивчення злочинності в СРСР», М. М. Гернета «Історичний огляд вивчення злочинності в дореволюційній Росії і в СРСР», Б. Хлебнікова «Сучасний стан і завдання судової статистики в СРСР». Ці доповіді потім знайшли відображення у збірнику статей «Проблема вивчення злочинності» (1945), який був виданий дуже обмеженим тиражем і до загального продажу не потрапив<sup>1</sup>.

У 20-ті роки минулого століття актуальними були спори про психофізичні причини злочинності<sup>2</sup>. Виник напрямок, що мало узгоджувався із соціологічним розумінням злочинної поведінки і кримінально-правовими методами боротьби з нею, який можна назвати біологічним (а точніше, біосоціальним або соціально-біологічним). Й. С. Ной пояснював даний феномен так: «оскільки самим фактом здійснення Великої Жовтневої соціалістичної революції в радянській державі було підірвано соціальне коріння злочинності, великий інтерес в соціалістичному суспільстві стала представляти людина, що вчиняє злочин, шляхом її вивчення можна було визначити те, що детермінує злочинність і відповісти на питання “Хто такий злочинець?”»<sup>3</sup>.

В Українській РСР вагомим позитивним зрушенням у вивченні злочинності стало створення кримінологічних установ. Перші на-

<sup>1</sup> Иванов Л. О. Пути и судьбы отечественной криминологии / Л. О. Иванов, Л. В. Ильина. – М. : Наука, 1991. – С. 198–199.

<sup>2</sup> Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии : учебник : в 2 т. Т. I. Общая часть / В. В. Лунеев. – М. : Юрайт, 2011. – С. 198–203. – (Магистр).

<sup>3</sup> Ной И. С. Методологические проблемы советской криминологии / И. С. Ной. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1975. – С. 5–27.

магання створити власні кримінологічні установи датуються 1921 роком, коли було розроблено проект спеціальної установи з вивчення причин злочинності і Народний комісаріат юстиції УРСР пропонував Раднаркому прийняти декрет про створення інституту кримінальної антропології та психології. Реально перша установа почала працювати у 1924 році в Одесі під назвою «Всеукраїнський кабінет по вивченню особистості злочинця і злочинності» (керівник — проф. Є. П. Френкель)<sup>1</sup>. Аналогічні кабінети виникли у Києві і Харкові. Харківський кабінет почав працювати у 1928 році і мав три секції: пенітенціарну, кримінальну, соціально-економічну. На відміну від Всеукраїнського кабінету в Одесі, харків'яни схилялися не стільки до біологічного, скільки переважно до соціологічного напрямку досліджень<sup>2</sup>. У 1923 році при Московському відділі охорони здоров'я (!) був створений Московський кабінет по вивченню особи злочинця і злочинності (звертає на себе увагу акцент у назві цієї установи на особі злочинця).

У подальшому в наукових публікаціях учені зазначали, що в діяльності цих установ були допущені суттєві методологічні недоліки (як і в цілому в розвитку кримінології в 20–30-ті роки). Переважна більшість кримінологів вважала, що дослідження злочинності можливе лише шляхом накопичення матеріалів масового вивчення особи злочинців. Проблема особи в такому її розумінні підміняла проблему злочинності в цілому. Перебільшувалась і роль біолога, що тягло за собою біологізацію окремих соціальних і кримінально-правових категорій, окремі твердження про те, що злочинність обумовлена біологічними причинами<sup>3</sup>. І таким чином проблема злочинності ставала як би дурорядною.

<sup>1</sup> У першому випуску збірника «Вивчення злочинності і пенітенціарна практика» цього кабінету опублікована стаття М. Гернета «Питання про установи для вивчення злочинності на міжнародному пенітенціарному конгресі» (див.: Архів кримінології и судебной медицины. – Харьков, 1927. – Т. 1, кн. 2, 3. – С. 844).

<sup>2</sup> Рущенко І. П. Соціологія злочинності / І. П. Рущенко. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – С. 86–87.

<sup>3</sup> Даньшин І. Н. Из истории криминологических учреждений в Украинской ССР в 20–30-е годы / И. Н. Даньшин // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юрид. лит., 1980. – Вып. 32. – С. 63–70; Даньшин І. Н. Опыт криминологических исследований в Украинской ССР в 20-е – 30-е годы / И. Н. Даньшин, В. Г. Разумный // Проблемы правоведения : респ. межвед. науч. сб. / отв. за вып. Г. К. Матвеев. – Киев : Вища шк., 1978. – Вып. 38. – С. 32–43.

У межах першого періоду вивчення злочинності слід проаналізувати роботу О. О. Жижиленка «Злочинність та її фактори» (1922)<sup>1</sup>. Автор розглядає поняття злочину, фактори злочинності та їх класифікацію, досліджує космічні, індивідуальні, соціальні, соціальні у вузькому розумінні, економічні фактори злочинності, особливості державного і соціального устрою. О. О. Жижиленко відмічає незмінну глибоку зацікавленість проблемою злочинності, називає її явищем соціального життя, породженим його ненормальними умовами, наводить власні роздуми про постійне зростання злочинності та її небезпеку в суспільстві, про значну складність з'ясування причин злочинності. «... Існують, очевидно, закони, які управляють явищем злочинності. Сучасна наука ще не настільки просунулась уперед у цій галузі, як, утім, і в інших галузях соціології, щоб намітити їх. Однак і при теперішньому стані вчення про фактори злочинності ми можемо сказати, що у сфері злочинності, там, де раніше передбачався простий прояв свободної волі людини, мусимо враховувати залежність її діяльності від низки причин, які лежать поза межами вільного її розсуду», — робить висновок учений<sup>2</sup>.

Продовжуючи антропологічну тенденцію в радянській кримінології в межах другого періоду вивчення злочинності, відмітимо статтю професора В. В. Бунака «Антропологічне вивчення злочинця, його сучасний стан і завдання» (травень 1926 року)<sup>3</sup>. Автор порівнює злочинність із такою хворобою, як туберкульоз, пропонує в явищах злочинності розрізняти такі два моменти: об'єктивний стимул і суб'єктивний спосіб реакції на цей стимул, або індивідуальну схильність. Стимул злочинності міститься в об'єктивних умовах соціально-економічної і побутової обстановки, яка визначає саму можливість і форму порушення соціальної норми. Індивідуальний спосіб реакції на ці умови визначає, хто із багатьох індивідуумів, які знаходяться в однакових зовнішніх умовах, вступає у конфлікт із соціальною нормою, і хто цього конфлікту уникає. На думку вченого, індивідуальна схильність до порушення соці-

<sup>1</sup> Жижиленко А. А. Преступность и её факторы / А. А. Жижиленко. — Пб. : Мир знаний, 1922. — 66 с.

<sup>2</sup> Там само. — С. 8–11, 65–66.

<sup>3</sup> Архив криминологии и судебной медицины. — Харьков, 1927. — Т. 1, кн. 2, 3. — С. 535–569.

альної норми значною мірою визначається спадковими задатками, генами<sup>1</sup>.

У той же час академік І. О. Малиновський, виступаючи 27 листопада 1926 року на відкритому засіданні юридичної клініки при юридичному факультеті Київського інституту народного господарства, зазначив, що хоча кабінети і лабораторії по вивченню злочинності і злочинців, створені в Європі і Америці, ставлять своїм завданням всебічне вивчення злочинності, насправді ж вони займаються головним чином біологічним обстеженням злочинця; соціологічне вивчення відходить на другий план, бо може призвести до критики існуючого ладу, тоді як у радянських республіках можливе у повному сенсі всебічне вивчення злочинності і злочинця, зокрема соціологічне. Він наголосив на необхідності вивчення злочинності і злочинця для з'ясування того, як ліквідувати злочинність і як боротися зі злочинами до їх ліквідації<sup>2</sup>. Ця позиція викликає сумніви, адже ні про яке широке соціологічне дослідження в СРСР в ті часи не йшлося, а голосні заяви про ліквідацію злочинності були декларативними і не витримали випробування часом. А в першому випуску «Проблем злочинності» (1926) Державного інституту по вивченню злочинності і злочинця проблемі злочинності було присвячено лише дві наукові статті: Є. Ширвіндт «Про проблеми злочинності (цілі і завдання Державного інституту)»; Д. Родін «Статистика злочинності під час і після світової війни»<sup>3</sup>.

У межах другого періоду вивчення злочинності 1929 рік ознаменувався низкою наукових дискусій: стаття С. Я. Булатова «Відродження Ломброзо в радянській кримінології», диспут до питання про вивчення злочинності в СРСР, стаття О. А. Герцензона «Основні риси сучасної злочинності». Проте визначення поняття злочинності та характеристики цього явища так і не відбулося. Дискусії про складність такого явища, як злочинність, суперечки про біологічну чи соціологічну природу злочинності, про роль особи злочинця у вивченні злочинності лише наближають нас до роздумів про необ-

<sup>1</sup> Архив криминологии и судебной медицины. – Харьков, 1927. – Т. 1, кн. 2, 3. – С. 561–564.

<sup>2</sup> На местах. В юридической клинике Киевского ИНХ'оза // Вестн. сов. юстиции. – 1927. – № 3 (85). – С. 104–105.

<sup>3</sup> Архив криминологии и судебной медицины. – Харьков, 1927. – Т. 1, кн. 2, 3. – С. 970.



хідність визначення цього явища і його подальшого аналізу в межах конкретного поняття (навіть багатоступеневого). С. Я. Булатов відмічав хибність антропологічного підходу до вивчення злочинця, але власного розуміння злочинності автор не наводив, окрім критичних висловлювань на адресу діяльності Московського кабінету по вивченню особи злочинця і злочинності та професора Є. К. Краснушкіна<sup>1</sup>. Як стало зрозуміло пізніше, критичні висловлювання про необхідність вивчення особи злочинця і взагалі злочинності у майбутньому призвели до згортання розвитку кримінологічної науки та мали трагічні наслідки для багатьох кримінологів.

1929 рік відомий також проведенням диспуту до питання про вивчення злочинності в СРСР в секції права і держави Комуністичної академії<sup>2</sup>. У вступному слові А. Я. Естрін зосередив увагу на необхідності об'єктивного аналізу проблем злочинності, визначенні того, якою мірою вивчення злочинності має включати в себе вивчення злочинця, дійшов висновку, що вивчення окремої особи не може привести до побудови теорій щодо суспільства. Він підкреслював, що поняття злочину можна розглядати лише у світлі класового підходу і марксистської теорії (як свідчить історичний досвід, намагання вивчати злочинність у певних ідеологічних рамках успіху не мали), критикував розрізнений, ізольований характер діяльності установ по вивченню злочинності. А вивчати злочинність як суспільне явище пропонував через ті форми злочинності, які характеризують саме тогочасний момент політичного буття. Погоджуючись з А. Я. Естріним, Г. М. Сегал підтверджував, що не можна змішувати вивчення злочинців із вивченням злочинності. А індивідуальне вивчення злочинця потрібне не для того, щоб із нього виводити причини злочинності, а для того щоб зробити висновки практичного характеру.

Поряд із виступами А. Я. Естріна та Г. М. Сегала, з великої кількості інших виступів варто виділити виступи О. А. Герцензона, М. О. Черлюнчакевича та Г. І. Волкова. Саме О. А. Герцензон та Г. І. Волков присвятили свої виступи проблемам методології

<sup>1</sup> Булатов С. Я. Возрождение Ломброзо в советской криминологии / С. Я. Булатов // Революция права. – 1929. – № 1. – С. 42–61.

<sup>2</sup> Диспут к вопросу об изучении преступности в СССР // Революция права. – 1929. – № 3. – С. 47–78.

вивчення злочинності. Професор О. А. Герцензон запропонував розуміти злочинність як збірне поняття, яке поєднує найрізноманітніші явища і має розумітися як щось умовне. Проте вчений зазначив, що не слід порівнювати поняття «злочинність» з кошиком для сміття, куди можна відносити будь-які провини, радив вивчати визначені категорії злочинів, а саме ті, які характеризують певні процеси в соціально-економічній динаміці. Підтримував позицію інших учених про неможливість вивчення злочинності через категорію особи злочинця. Під час диспуту Г. І. Волков зазначив, що необхідно розкрити класову сутність злочинності, пов'язувати форму злочинності як соціального явища з конкретними обставинами місця і часу, з характером економіки та конкретною політичною обстановкою. А М. О. Черлунчакевич доводив, що не можна науково вивчати явище злочинності, не знаючи масштабів цього явища. Передусім потрібно науково організувати метод вивчення розмірів злочинності. Учений звернув увагу на недоліки статистичного обліку злочинності (слід згадати і про те, що до 1920 року систематичної статистики про динаміку злочинності і розкриття злочинів не існувало<sup>1</sup>).

Проведення диспуту, присвяченого проблемі злочинності, варто вважати позитивним зрушенням у намаганні вивчати злочинність, але наукові думки були розрізненими, ідеологічно забарвленими, прослідкувати певну лінію у вивченні злочинності досить складно. Цей диспут не дав також кримінологічній науці визначення поняття «злочинність».

Останньою помітною науковою публікацією перед майже тридцятилітньою забороною розвитку кримінологічної науки стала стаття О. А. Герцензона «Основні риси сучасної злочинності у РРФСР»<sup>2</sup>. Вона була присвячена дослідженню «кон'юнктури» злочинності, яка охоплювала безперервні зміни і коливання злочинності, кількісне і якісне співвідношення окремих видів злочинів. Автор навів широкий статистичний аналіз вчинених злочинів і зазначив, що в цілому кон'юнктура злочинності в СРСР у 1927–1928 роках була менш сприятливою, ніж у 1924–1926 роках. Значно пізніше О. А. Герцензон, відповідаючи на питання про те, чи утворює про-

<sup>1</sup> Иванов Л. О. Пути и судьбы отечественной криминологии / Л. О. Иванов, Л. В. Ильина. – М. : Наука, 1991. – С. 105–106.

<sup>2</sup> Герцензон А. А. Основные черты современной преступности в РСФСР / А. А. Герцензон // Революция права. – 1929. – № 4. – С. 52–70.

ста сума індивідуальних характеристик особи злочинців і злочинів соціальну характеристику злочинності, дав негативну відповідь. А метод індивідуального вивчення злочинців не здатний, на його думку, розкрити соціальні закони існування злочинності<sup>1</sup>.

Формування поняття злочинності у радянській кримінології відбувалось у межах третього періоду вивчення проблем злочинності. Після відновлення в Радянському Союзі наприкінці 50-х — на початку 60-х років ХХ століття наукового кримінологічного дослідження злочинності визначення останньої отримало густо забарвлений соціальний, ідеологічний зміст<sup>2</sup>. У першому підручнику з кримінології, виданому в 1966 році, у визначенні поняття «злочинність» було фактично повторено довоєнну ідеологічну конструкцію: «соціальне та історично обумовлене явище», яке виникло в умовах експлуаторського ладу, досягає найвищого рівня при капіталізмі, а в процесі розвитку соціалістичного суспільства підриваються основні соціальні корені злочинності, проте ще зберігаються деякі причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів<sup>3</sup>. А. П. Закалюк зазначав, що це визначення фактично розкривало не поняття злочинності (її предметну сутність), а містило політико-ідеологічне трактування її походження та природи. Але вже перший підручник з кримінології містив також положення про те, що злочинність охоплює всю сукупність конкретних злочинів, вчинених у певний період часу в певному суспільстві, але не є простою сумою цих злочинів<sup>4</sup>.

У 1969 році Н. Ф. Кузнецова запропонувала об'єднане «комплексне» («соціально-статистичне») поняття злочинності, визначаючи, що це є «відносно масове історично-мінливе соціальне, яке має кримінально-правовий характер, явище класового суспільства, що складається з усієї сукупності злочинів, вчинених у певній державі у певний період часу»<sup>5</sup>. Поряд із цим визначенням авторка наголошувала, що злочинність — не механічна сума окремих зло-

<sup>1</sup> Герцензон А. А. Введение в советскую криминологию / А. А. Герцензон. — М. : Юрид. лит., 1965. — С. 130–133.

<sup>2</sup> Закалюк А. Поняття злочинності: предметна сутність / А. Закалюк // Юрид. Україна. — 2004. — № 4. — С. 43–49.

<sup>3</sup> Криминология. — М. : Юрид. лит., 1966. — С. 53–54.

<sup>4</sup> Там само. — С. 55.

<sup>5</sup> Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность / Н. Ф. Кузнецова. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. — С. 173–175.

чинів, а їх органічна сукупність. Між усіма ознаками і властивостями злочинності існує діалектична єдність. Злочинність як загальне відображає найсуттєвіші закономірні риси окремих злочинів, а не випадкові ознаки, які мають значення лише для конкретного злочину<sup>1</sup>.

Визначення злочинності, яке запропонувала Н. Ф. Кузнецова, знайшло підтримку в науковому світі і стало панівним у радянській кримінологічній науці, його також можна зустріти і в більшості сучасних підручників з кримінології (щоправда, без ідеологічного забарвлення)<sup>2</sup>. Це визначення повторювалось у підручниках та курсах з кримінології 1968, 1976, 1979, 1985, 1988 років, наводилось у працях багатьох відомих кримінологів практично до припинення існування СРСР (В. М. Кудрявцев, 1968<sup>3</sup>; І. І. Карпец, 1969<sup>4</sup>, 1976<sup>5</sup>; О. М. Яковлев, 1967, 1971<sup>6</sup>; Г. А. Аванесов, 1980<sup>7</sup> та ін.).

Критичний аналіз визначення, запропонованого Н. Ф. Кузнецовою, можна зустріти вже в сучасній кримінологічній науці<sup>8</sup>. Розу-

---

<sup>1</sup> Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – С. 173–181.

<sup>2</sup> Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голина, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голини. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2009. – С. 22–23.

<sup>3</sup> Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения) / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1968. – С. 106–113.

<sup>4</sup> Карпец И. И. Проблема преступности / И. И. Карпец. – М. : Юрид. лит., 1969. – С. 10–20.

<sup>5</sup> Карпец И. И. Современные проблемы уголовного права и криминологии / И. И. Карпец. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 65–75.

<sup>6</sup> Яковлев А. М. Преступность как образ жизни / А. М. Яковлев. – М. : Юрид. лит., 1967. – 112 с.; Він же. Преступность и социальная психология / А. М. Яковлев. – М. : Юрид. лит., 1971. – С. 40.

<sup>7</sup> Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика / Г. А. Аванесов. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – С. 159–169.

<sup>8</sup> Голина В. В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления / В. В. Голина // Проблемы законности : республик. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 324–336; Він же. Научные подходы к понятию преступности в постсоветской криминологии / В. В. Голина // Шлях до кримінології. Пам'яті Анатолія Петровича Закалюка : зб. матеріалів / Нац. акад. прав. наук України, Координац. бюро з пробл. кримінології та кримінол. дослідж. – К. ; Запоріжжя : КПУ, 2010. – С. 11–27.

міючи цінність цього визначення злочинності та історичні умови його формування, варто наголосити на тому, що таке визначення є «робочим» поняттям кримінології і відображає діяльність правоохоронних органів.

На дисертаційному рівні в СРСР були проведені наступні дослідження з питань вивчення злочинності: Л. В. Кондратюк «Кількісні методи вивчення злочинності» (1973), Ю. Д. Блувштейн «Методологічні проблеми вивчення злочинності і особи злочинця (логіко-математичний аспект)» (1975), В. М. Коган «Соціальні властивості злочинності» (1975), Л. О. Волошина «Соціальні причини територіальних відмінностей у злочинності» (1976), А. І. Алексєєв «Науково-педагогічні основи вивчення і попередження злочинності» (1985), В. М. Цветков «Суспільна думка про злочинність і її значення для профілактичної діяльності органів внутрішніх справ» (1985), А. В. Пашковська «Антисоціальна побутова психологія як причина злочинності» (1986) та багато інших. Такий значний науковий пошук свідчить про постійну зацікавленість проблемою злочинності і прагнення відповісти на питання «Що таке злочинність?».

Підсумовуючи історичний огляд, зазначимо, що, аналізуючи наукові праці тих часів, починаючи з 1921 року і до кінця 1931 року, можна дійти висновку, що саме через особу злочинця (адже під ідеологічною забороною було вивчення суспільного устрою як причини злочинності) вчені прагнули пізнати корені злочинності як соціальної хвороби. Фактично вивчення злочинності підмінялось вивченням особи злочинця, поняття злочину і злочинності часто змішувались (вважаємо, що навмисно), а визначення поняття «злочинність» до 1966 року в радянській кримінології взагалі не існувало. У 1969 році Н. Ф. Кузнєцова запропонувала об'єднане «комплексне» поняття злочинності. Це «соціально-статистичне» визначення виявилось досить сталим і панує до наших днів. У цілому ж 60–80-ті роки ХХ століття відзначились визначенням поняття злочинності як соціального явища.

Перспективами подальших розвідок щодо поняття злочинності є аналіз діяльності установ по вивченню злочинності у радянський період (як окремий напрямок формування кримінологічних знань з питань вивчення злочинності), аналіз підходів до поняття

злочинності та меж пізнання цього явища у сучасній кримінологічній науці для формування сучасної кримінологічної концепції поняття злочинності.

*Статья посвящена исследованию этапов исторического развития представления о преступности в советской криминологии. Проанализированы научные труды, содержащие сведения о развитии понятия преступности.*

*The article is devoted to research of the stages of historical development of idea about criminality in Soviet criminology. Scientific works are analyzed, containing information about development of concept of criminality.*

*Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінології і кримінально-виконавчого права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (протокол № 3 від 29 листопада 2011 р.).*

*Рецензент — доктор юридичних наук, професор **В. В. Голіна.***